

ÑE'Ë ÑEISĂMBYHY JEHAPYKUEREREKA MBYKYMI BRASIL-PE

Wagner Barros Teixeira

Universidad Federal de la Integración Latino-Americana (UNILA)

Email: wagner.teixeira@unila.edu.br

ORCID: 0000-0003-0235-8025

Ojgueruka: 29/03/2023

Oñemoneĩ: 19/09/2023

DOI: <https://doi.org/10.47133/renepylen202104>

Ñemombyky

Ojehecha rehe mba'éichapa ojejapyhy tekoeta ha pokatu jeporu ñe'ë ñeisămbyhýpe Brasil-pe, ha ojejepovyvývo jehaipyre ha arandukápe, ko jehaipýpe oñehesa'ýjo Brasil rekoasa ymaite guive, oñeñe'ëvo *Gltopolítica* rehe. Heseae, oñembohovaise ko mba'eporandu: mba'épa ogueru tekoeta ko tetămeguápe ñe'ë ñeisămbyhy oñemboguatáva ymaite guive ipype. Oñemba'apo rire hese, ojehechakuaa Brasil-pe *Estado* ha tetăygua ojetyvyróva pokatu ochokahague óuvo ymaite guive *gltopolítica* rehe oñeñe'ëvo.

Mba'e mba'e rehepa oñeñe'ë: *Gltopolítica*; Ñe'ë Ñeisămbyhy; Ñe'ë Rape'apo; Brasil ryepýe; ñehesa'ýjo ymaite guive.

1. Ñe'ëñepyrũ

Ko'ápe oñemboguapy ñe'ë oñemoğuahěva'ekue Ñe'ëasa, Ñe'ëteekuaaty ha Ñe'ëheta rehegua Amandaje Oĩhápe Tetăygua ha Pytaygua VII vore; upe amandaje niko

omboguatákuri Instituto Yvy Marăe'ý, ha ko'ýte, ojehechakuaávo ñe'ëheta rehegua, ko jehaipýpe aru marandu ha jepy'amongeta ojehasáva Brasil-pe rehegua, oñemopyendáva kuatiahaipyre ha arandukápe, ñe'ë ñeisămbyhy resa guive, jahechápa oñembohová ko mba'eporandu: mba'épa ogueru tekoeta ko tetămeguápe ñe'ë ñeisămbyhy oñemboguatáva ymaite guive ipype.

Jepevéramo ndojejepovyvy pypukúi, ko jehaipy ikatuete porănte oipytyvõ oñeñomongeta rekávo Ñe'ë Ñeisămbyhy rehe, oñeñomongeta hağua *Gltopolítica* rehe, ko'ýte oñehesa'ýjóvo Brasil rekoasa.

Amohenda rekávo ko jehaipyre, amboja'ó mbohapy hendápe. Tenonderă, ahakă'i'ó mbykymi marandu Ñe'ë Ñeisămby ha Rape'apo rehegua. Mokõihápe katu ahesa'ýjo ñe'ë ñeisămbyhy oñemboguatáva Brasil-pe ymaite guive. Amo ipahápe, ajevy mba'eporandu oisămbyhýva ichupe, jahechápa oñembohová.

2. Ñe'ẽ Ñeisãmyhy ha Rape'apo

Ahesa'yjohağuaÑe'ẽÑeisãmyhy ha Rape'apo, ajevy che rembiapovusu tembikuaajararãme (Teixeira, 2014) amba'apo haguépe peteĩ regiõ ko Abya Yala-pe hekohetavévape, São Gabriel da Cachoeira távape, alto rio Negro-pe, Amazonas, Brasil-pe, regiõ heta tetã arandupy, ñe'e oñovaitihápe, tekoeta añetete ojejuhuhápe ojejuháchá Brasil-pe.

Ojerekóvo tesa renondépe opa mba'e oñemboguatakuaáva ñe'ẽnguéra rehe, tekotevêne ojehechakuaa umi ñe'ẽ, ha upépe, oñemohenda tembiaporã *Estado* guive (Calvet, 2007). Upe ñe'ẽ 'jehechakuaa' niko ndopytaiva'erã oñembytyvo marandu tekotevêva upe ñe'ẽ retepy regua, jahechápa oñemosã upéva año. Ndopytaiva'erã pépente; ojehechakuaávo peteĩ ñe'ẽ avei oñeikũmby ha oñeñangarekova'erã hekoasa, iñarandpyhy ha upe *etnia* oiporúva, ha upéva ári mba'éichapa umi ñe'ẽ oporoñomongeta ha momarandukuaa, ha avei umi pokatu oñemohendáva ou vai térã ou porãkuaáva ichupekuéra. Umíva hesakã porã rire, oñembohape (tekotevêne oñembohape) ñe'ẽ ñeisãmyhy umi ñe'ẽme ñe'ẽme ñe'ẽme, taha'e *status* ha *corpus* reguaha, iñehekombó'erã, mba'éichapa oñemoherakuãta tetã, regiõ térã táva tuichakue (Teixeira, 2014).

Ñe'ẽ ñeisãmyhy niko añetehápe *Estado* rembiapove, ha'e ojepy'amongeta, ombosako'i ha omboguata; katu upevarã ojekuaa pypukuvá'erã umi ñe'ẽ reko, ojehechakuaa mba'éichapa ojehecha ha ojejapyhy ojeporu térã ojeporúta umi ayvu (Martel, 2002).

Bobbio (2000) he'i *política* rehe oñeñe'ẽramo ndopaiha ñe'ẽ jeporu tapichakuéra apytépe año. Tembiecharãramo, opoko ha ombotuichávo upe pokatu ha

hendápe, ojehechakuaa ko'áva guive ha ko'áva rupi: a. pokatu viru rehegua, máva pópepa ojejuhu tembiporu ojerojera hağua mba'erepy; ã. Pokatu tembiguerovia rehegua, *idea* oguerekóva aty herakuãguasúva maymave resa renondépe; ha ch. pokatu *política* rehegua, mbaretete jeporu hamba'e.

Ohesa'yjóvo ñe'ẽ ñeisãmyhy, Hamel (1993)he'ijepevéramooñe'ẽremíma hese, noñeğuahëi gueteri peteĩ ñe'ẽme upe tembikuaa kokue *status* rehe. Upe tembikuaa raperekahára ogueru mandu'ápe mokõi *área* tuicháva: a) ñe'ẽ ñeisãmyhy oka guivo, ohakã'í'óva upe ñe'ẽ rembiapo tetãyguakuéra apytépe, ha mba'éichapa ojeporu opa hendáchá, ko'ýte umi heta ayvu ojeporuhápe, ha ã) ñe'ẽ ñeisãmyhy hyepy gotyo, oñe'ẽva iñe'ẽtekuua, ijehai, hetepy ñemopeteĩ, ijachegety, ñe'ẽryru ha ñe'ẽndy, tembiecharãramo. Ko'ã mokõi yke rehe, ko tapicha arandu ohecha ojejuha ambueve ch) ñehekombó'e rehegua, *política* ñehekombó'e rupigua rehe, ymaite tuive ojegueroquatáva mbo'ehaokuéra rupive, taha'e mitãnguéra oñembo'ehápe, umi oñembokatupyryhápe mbo'eysyry ijyvatevévape, mbo'ehaovusukuéra hamba'e, ombo'éva ñe'ẽ.

Oñe'ẽvo ko'ã mba'e rehe Moreno Fernández (2012) omo'ive peteĩ, ha pévahína e) ñe'ẽ ñemyasái. Ichupe ñe'ẽ,

[...] noğuahëihápe mbo'ehao niko oğuahëkuua umi momaranduha. [...] Ha'ekuéra pojoapy ndekakuaáva ñe'ẽ rape'aporã. Ha'ekuéra ombokatu tapicha oiporúva peteĩ ñe'ẽ oikuaapyhy ambueva mombyryguáva, ha péicha tuicha oipytyvõ ha'e ohayhu ha ijaguarávo iñe'ẽre, ha péicha oiko ichuguikuéra techapyrã ñe'ẽ jeporu porãrã, ha avei herakuãmombyryvo. Upéva ári, ojekuaa

porãramo ñe'ẽ puhoe ha télepe, ikatuete ojekuaa mba'e tapépa oipykúita, ko'ërõite, ñe'ẽ jehecha'ambue, ha péicha ikatúta oñembohape hekópe. (Moreno Fernández, 2012, p. 342).

Mackey (1976) katu ojesarekomava'ekue pokatu jeporu ñe'ẽnguéra ndive ha hesevekuéra, ko'ýte ojejuhúramo ñe'ẽ oikovéva oñondive peteĩ tendápe.

Oñeñe'ẽvo Ñe'ẽ Rape'apo rehe, Ferreira (2010, p. 01) he'i jepevéramo Brasil-pe ramo guevénte oñeñe'ẽ hese, hetamáma ogehapykuerereka ambue tendápe ko yvy ape ári, amo ary 1950 rupi guivéma. Ko kuñakarai arandu he'ive "[...] ymaite guive niko oñeñe'ẽha'áva oñemoñe'ẽtekuua ñe'ẽ, oñemboguapy kuatiápe péicha térã amóicha ojepova'erãha, katu ñe'ẽ ñeisãmbyhy ha rape'apo rehe nda'areite guivo oñemba'apo."¹

Jepevéramo ndaha'úi oñe'ẽ'ypyva'ekue hese, heta tembikuaa rapykurerekahára he'i Haugen hague ombohapeva'ekue ñe'ẽ rape'apo, yma 1959-pe, oguerékóvo hesa renondépe apañuái ñe'ẽ rehegua ojejuhúva *noruego* rehe ha oñemba'apóva hese Estado guive, jahechápa ogehupitetã poyvíramo, arete oñemoñí'ári *danés*. Hembiapokue iñapysẽ guive avei ojechakuaa mba'éichapa ñe'ẽ ojogueraha ojopógui tetã rechaukaháramo, ha péva tuicha mba'eha, ha tekotevẽha oñehesa'ýjo ojepokóva Ñe'ẽ Ñeisãmbyhy ha Rape'apo rehe.

Ha'e ombohetypháicha ogueko irundy *etapa*: ñe'ẽ jeporavo, ñembokuatia, ñemboguata ha ñe'ẽ jeporurã ñemohenda. Jeporavo ryepýpe, ojeporavo peteĩva umi *variedad* ojeporuvahína, jahechápa oñembokuatia ambue etapa-pe,

oñembosako'ihápe ñe'ẽtekuua, jehaikatu, ñe'ẽryru hamba'e. Upe rire katu oñemyasãi upe variedad ojeporavova'ekue tekohapýpe, jahechápa ohupyty upe *status* ojehekáva; upépe oñeñepyrũma oñemboguata hekópe. Etapa pahápe katu upe varieda ojepovova'ekue mbeguekatúpe ojerojera, oñembopyahu, ha oñemonenda tekotevẽháicha, ojeporu rekávo upe tekohápe.

Noruego kásope, heta ary ojepyso rire danés ha danés rakã peteĩ ojeporumbarete rire Noruega-pe, ojeheka 'ojerojerávo' peteĩ Noruega ñe'ẽ teeterã, ha upevarã ojeporu *dialecto* kuarahyreikevogua upe tetãme. Upeicharã, techapyrãramo, *landmål*, casellano-pe: upe tetã ñe'ẽramo ojejapyhy *nynorsk*, castellano-pe: noruego pyahu (Moreno Fernández, 2012).

Haugen javeve, heta tapicha arandu ohapykueho Ñe'ẽ Ñeisãmbyhy ha Rape'apo hembiaapo ryepýpe, ko'ýte Sociolingüística pytyvõme, ary 1960 guive.

Rubin ha Jernudd (1971) odenfedeva'ekue sociolingüística guive ogehapykuererekávo ñe'ẽ rape'apo, ha upevarã oñemopyenda ñe'ẽ poruharakuéra *actitud* iñe'ẽ rehe, ha mba'éichapa ojapyhy umi *símbolo*. Tauli (1974) katu ohechave ñe'ẽ rape'apo *instrumentalismo* resa guive, ohecháva ñe'ẽ pojoapy tapichakuéra oñokomunika hañuáramo año. Kóva resa guive, ñe'ẽ rape'apo rupive oñeñe'ẽha'áva'erã oñemosyi peteĩ ñe'ẽ ojeporu porãve haña.

Ko tapicha arandu he'i yma ary 1969-pe Kloss oñe'ẽma hague 'ñe'ẽ *estatus* rape'apo ha *corpus* rape'apo rehe'. Ñe'ẽ *estatus* rape'apo oñemboguatávo, ojeporavova'erã peteĩ ñe'ẽ tee, ojeporuva'erã jeporohekombo'épe hamba'e. Ñe'ẽ *corpus* rape'apo guive katu oñemba'apo oñembosako'ívo

1 Chete ambojere portugués-gui, ñe'ẽ ojehai'ypy haguépe: "[...] *sempre existiu o interesse de legislar, ditar o uso correto da língua ou intervir na sua forma, mas a política linguística e o planejamento linguístico são conceitos recentes.*"

jehaikatu, ñe'ẽndy jerojera, ñe'ẽ ñemopeteĩ; techapyrãramo, umi ojokupytyva Haugen he'iva'ekue ndive.

Ojeporuhápe mokõi térã hetave ñe'ẽ, Hamel ohecha mokõi pyenda tuicháva ko'ápe: *principio de territorialidad* ha *principio de personalidad*, mokõivéva oñemboguapýva kuatia guasu Declaración Universal de los Derechos Lingüísticos (ONU, 1996).

Principio de personalidad rehe ñañe'ẽramo, he'ise tapicha oiporúva aty peteĩ ñe'ẽ iderechoha oiporúvo iñe'ẽ upe tetã oñembovalehápe upe pyenda tuichakue javeve. Kóva ko kásope, *Estado oñemoĩ pe tapicha pópe*. *Techapyrãramo ojepyhykuava umi Canada provincia ha tavusu Bruselas (Bélgica)*, opaité tapicha oiporúva iñe'ẽ tee ikatuhápe ojopy[...] Estado remimoĩmby maymávape oñeñangarekóvo hese iñe'ẽme. Upe *principio de territorialidad* katu omohenda moõpa ojepu peteĩ térã ambue ñe'ẽ añoite. Ko'ápe pe máva oñemoĩ Estado pópe. Bélgica-pe (okápe Bruselas-gui) ha Suiza-pe, techapyrãramo, túva ha sy ndaikatúi oiporavo ñe'ẽ oñehekombo'e haḡua iñemoñarépe mbo'ehaópe, noiméramo ova táva ojeporuhápe ñe'ẽ oñembo'e haḡua iñemoñarépe. Heta kásope ojehecha oñembojoparaha mokõive principio (Hamel, 1993, p. 10).

Ambue *principio* ndekakuaáva hína '*normalización*' oñehenóiva, oiporuva'ekue tembikuaa rapykererekahára, karai sociolingüista Cataluña-ygua Luis V. Aracil, oiporuva'ekue oñoñorairõramo ko tetã isãso haḡua España-gui Franco omanda aja. Upe pyenda opokohína peteĩ ñe'ẽ oñembopoguýva *status* rehe, heta oñemba'apo rire ehse ojeporu ambue ñe'ẽ teéramo (co-oficial) ha ijeporu ojepyso ojepyso opa hendápe ha opa mba'erã peteĩ tetãma térã *Estado-pe*; ipype oñemba'apo avei upe ñe'ẽ retepy jerojera rehe, opoko rehe avei upe *estandarización* rehe.

Upe *aménagement linguistique principio* kuápe ojegueroike avei ñe'ẽ

jeporu rape'apo he'iséva ojejaposégui porã oñemba'apoha peteĩ ñe'ẽ hetejera ha ojeporuvévo. Ko pyenda he'iháicha, ñe'ẽ rape'apópe tekotevẽ maymave oikepa, ha toñemohenda tembiaporã kurimi ha kurivevoite ḡuaráva, ojeporavo rekávo peteĩ ñe'ẽ tekovẽ ojejuhúva ári ha tetã rembiapo ári, ojejesareko porã rire; techapyrã ojerereko Quebec Canada-pe. Tape oipykuiva'ekue ko tavaygua, ha upe imbaretévava, omboguata rehe hikuái ojopógui ñe'ẽ ñeisãbyhy *economía* ndive, ha oñeha'ã hikuái ojeporúvo francés, ayvu ha'ekuéra oiporavéva oikove haḡua upe tévape. Upe pokatu oguerekóva *economía* ha ñe'ẽ ñeisãbyhy ha'ekuéra ombojokupyty avei *política* tuicha háicha rehe, ha ogueroike hikuái *economía* jeguata avei ipype, hw'iháicha Bobbio.

Ojehecha rire ko'ã tembiasa are guivéma ojeroguatáva, ysaticha hesakã, iñambuéramo jepe ñe'ẽnguéra rekove peteĩ henda guivo ambuépe, ñe'ẽnguéra rehe ñeñangareko, taha'e ñe'ẽ rape'apo térã *aménagement* guive ohesa'yjoha peteĩ mba'énete: peteĩ ñe'ẽ *status* ohóva peteĩ iñe'ẽhára aty rehe. Katu umi *modelo* ñe'ẽ ojerojera haḡua oñemboguatáva rehe oĩ tapicha katupyry opu'áva, oguereko rehe hesa renondépe mbovymi aty ñe'ẽ rape'apónte, umi aty iviruheta ha herakuãguasúva *política-pe* mba'énte, hetajey.

Upéicha rupi, oñemohenda ambue hendichagua ñemongu'e Ñe'ẽ Ñeisãbyhy ha Rape'apo kuápe, ojesarekóva avei ambue tapicha aty rehe, taha'e hembipota, hembiguerovia, *economía*, política ha iñarandupy. Techapyrãramo ojerereko *Gltopolítica*, oguatáva oúvo Ñe'ẽ Rape'apo ndive amo

ary 1950 rupi guive, ko'ýte Robert Hall Jr. (Lagares, 2021) rembiapokue reheae; kóva hína ñe'ẽ rehe ñemba'aporã térã *modelo* oñemoambue ha oñemosyiva ojejúvo heta arýma.

Tembikuaa raperekahára katupyry, umíva apytépe Guespin ha Marcellesi, ko'ýte oñemyasãi rire upe *manifiesto Pour la glottopolitique* (1986), *Gltopolítica* oñepyrũ oguereko hesa renondépe mba'éichapa ojogueraha ojopógui ava'aty ha ñe'ẽ, democracia rekópe ha oiporúvo heta aranduty. He'iháicha Lagares (2021, p. 52),

Guespin ha Marcellesi ohupi yvate *gltopolítica* réra, ñe'ẽapesã ñe'ẽ ñeisãmbyhy téra ñe'ẽ rape'apo, opokóvo ñe'ẽ jeporu ñembohape rehe, opa hendápe ha opa mba'erã, omboykese'yre ñe'ẽapesã ñe'ẽ ñeisãmbyhy térã ñe'ẽ rape'apo; ha'ekuéra omyesakãnte opa mba'e ojeuposéva ñe'ẽ rehe ogueruha hapykuéri "*efectos gltopolíticos*".²

Elvira Arnoux-pe ghuarã (2011, p. 01), *Gltopolítica* hína

Ojejepovyvramo mba'éichapa oñembohapekuaa ñe'ẽ jeporu tenda maymave oñemoingehápe, ha umi tembiguerovia ñe'ẽ reheguáva ha'ekuéra ohatapyñáva, ombojoajúvo tetãygua jeikove oñondive ha ojejepovyvvo mba'éichapa oñemboguejy, oñemboheta ha oñemoambue umi temimoĩmby *política* kuápe, upéichante avei mba'éichapa oñembojoaju tetãygua ha *poder* ñembohete, taha'e peteĩ táva térã tetã, regiõ yramo yvya ape ári. Ko aranduty jeporekarã ogueru ijehe mba'e aporã, "ñe'ẽ repe'apo", jahechápa oñemoambue ñe'ẽ jeporu tetãyguakuéra apytépe, oñembohováí rekávo opa

2 Chete ambojere portugués-gui, ñe'ẽ ojehai'ypy haguépe: *Guespin e Marcellesi reivindicam o termo gltopolítica, em vez de locuções como política linguística ou planejamento linguístico, para referir toda e qualquer ação sobre a linguagem, nos mais diversos âmbitos e níveis, sem pretender tornar obsoletos os termos planejamento ou política linguística, mas deixando explícito que toda decisão sobre a linguagem tem "efeitos gltopolíticos"*.

mba'e ojejeruréva ha ohehói myamave temimoĩmbýpe oñemongu'évo heseae.

Vaicha chéve ko tembihecha ojokupyty porãvéva Amorós-Negre (2008, p. 26) he'íva ndive. Ku tapicha katupyry,

Vaicháko, oiméramo añete ikatu oñemoheñói *teoría* tuichavéva LPP rehegua, matuetei ogueroikepava'erã mayma tembikuaaty, jahechápa ombohape oñeikumbývo hekópe ava'atýpe, jeyvéramo tembiguerovia ñe'ẽ rehegua oguerékóva tapicha aty opa hendápe, ha jeyvéramo oñeñomíva, heta mba'e he'iseha.

Calvet (2007), avei omohendava'ekue he'iséva 'ñe'ẽ ñeisãmbyhy' ha 'ñe'ẽ rape'apo', omombue ha ombohovakévo. Ichupe ghuarã, ñe'ẽ ñeisãmbyhy ryepýpe oikepa umi mba'e ojejavova'eráva ñe'ẽ jeporurã ava'atýpe; ñe'ẽ rape'apo pópe katu opyta oñemboguatáva umi mba'e'aporã. Ko tapicha avei oguerovia pokatu oikeha katueti upe *proceso político* ryepýpe. Ha'e he'i Estado jeyvéramo oñemongu'éha upe ñe'ẽ ojekuaa, ojepyso ha jeporúvo. Upéicha rupi ha'e he'i ñe'ẽ ñeisãmbyhy oúva Estado-gui katueti oporohekove jopyha, katueti oñemoañeteva'erã rupi.

Oguerekóvo hesa renondépe ñe'ẽ ñeisãmbyhy oúva Estado-gui, Calvet omohenda kóicha

a) Léi ombohapéva ñe'ẽ retepy, techapyrãramo, umi omohendáva ijehai ha iñe'ëngy

ã) Léi ombohapéva ñe'ẽ jeporu, techapyrãramo, umi omohendáva mba'e ñe'ëpa (téra ñe'ẽ rakãpa) ojeporuva'erã opa hendápe, taha'emo tembiapoha, ñeporombo'e, léi apohápe hamba'e; ha

ch) Lei ombohapéva ñe'ẽ ñeñangareko, jahechápa oñembohokoresãi, omandáva oñemoherakuãvo ha oñeñangarekóvo hese peteĩ tetãme, ha jeyvéramo katu heta tetãme.

Jernudd he'i péicha ku peteĩ tetãme tekuái pyahu ikatuete osẽ *purismo* ári oheka ha oñembohapéva ñe'ë ñisãmyhy tetã oñepysyrõ haña, oñeñangareko ha oñemo'ã rekávo ñe'ë ha arandupy.

Ko'ã mba'e rehe oñeñe'ëvo, vaicha chéve iporãne jajapyhy ñe'ëpapára Brasil-gua Carlos Drummond de Andrade (1990, p. 91) ñe'ë, ojererekóvo techapyrã pokatu oikóve oñemongu'e ñe'ë ñeisãmyhyype. Upe haihára he'i, "Umi *purista* niko oñakãpetese ñe'ë ha'e oñepyrũ vove hekoresãimi."³

Jernudd (1989, p. 2) he'i peteĩ techapyrãva ikatúva ojejapyhy, hetaite techapyrã apytégui glotopolítica koraspýpe, upe asociaciones asociaciones coreanas de lingüistas rembiapo, ojerureva'ekue hetã Rekuáipe oñemoheñóivo peteĩ Instituto omba'apova'erãva corea ñe'ë ipotivera ha imarã'ýva.

Ñe'ëniko ko tetã ánga, omboheta ha oguerosyrýva arandupy oúva ymaite guive ha jeikove oñondive avei. Upéicha rupi ikatuete ñañandu ambue tapicha pytu ñahendúvo iñe'ë [...]. Ko'ã mba'e ñandejopy ñande ko'agaguapé ñamboveravévo ñande ayvu [...] porundy ñe'ëpykuaahára aty ha haihára Corea-ygua ojerurékuri oñondivepa tetã rekuáipe tove tomoheñói peteĩ '*Instituto Nacional de Investigación del Idioma Coreano*' (jahechápa ha'e) ojevovyvy pupuku jehaikatu, ñe'ë ñemopeteĩ, ñe'ëjeporu ha umi tapicha ha tenda oúva latín-gui hamba'e. Ko'ã tekotevēterei oñemopotĩ rekávo ñane ñe'ë [...], toñenohẽ ichugui umi omongu'áva ha ombyaíva ñane ñe'ë. Ñane ñe'ë ñemopotĩ niko ndahá'ei ñe'ëpykuaahára rembiapo año. Opavave ñande niko japórúvo ko ñande pojoapy

3 Chete ambojere portugués-gui, ñe'ë ojehai'ypy haguépe: "O purista procura cercear a língua toda vez que ela tem um acesso de vitalidade".

ñamba'apoñaina hese.⁴

Brasil-pe, techapyrãramo, ñe'ë ñeisãmyhy oñemopyendáva *purismo*-pe oñembohapékuri *Proyecto de Ley 1.676-D*, ary 1999-pe (BRASIL, 1999) guare rupive ombohapéva *diputado* Aldo Rebelo.

Jehaipy omoğuahëva rupi, oñemoherakuã, oñemo'ã ha oñepysyrõse portugués ñe'ë jeporu. Upevarã, heta mba'e ojapoukaséva rupive, ojerure toñeme'ë *multa* R\$1.300,00 guive R\$13.000,00 rupive (amo US\$250,00 ga US\$2.500,00 rupi) ojegueroiike haguépe portugués ñe'ë ipypegua'ýva. Leirã apañuã oguerúvakuti péva, katu ko'áğa meve oñemboguata gueterihína Brasil Retã *Congreso*-pe.

Ojehekovejopypse tekoeta Brasil-pegua, oñemboguatáva tembiapopy ojoguáva upe leirãme rupi niko h kureta mba'e kurivévo ñuarã ojeguero ko tetãme; umichagua pojoapy rupive, hetaitei ñe'ë tee ojejuka, oñemoñe'ëngu ppykuéa retã ha oñembogue iñarandupykuéra.

Brasil Retã Federativa Léi Guasu 1988-pe guare (BRASIL, 1988), iñakytã 13^{ha}, he'i "Portugués hína Brasil Retã

4 Chete ambojere inglés-gui, ñe'ë ojehai'ypy haguépe: *Language is the soul of the nation as the crystallization of its inherited culture and living modus. So we can feel the breath of other people through verbal contacts [...]. This compels the contemporary generation to further refine our lingual asset [...] nine associations of Korean linguists and writers have jointly recommended that the government sets up a 'National Korean Language Research Institute' (to engage in) comprehensive research on orthographic rules, standard language, loanwords and Romanization of Korean personal and place names, among others. These are required to purify our language (of) [...] words that betray the cause of purity and decency' in our linguistic expression. The job of purifying our language does not belong to linguists alone. We, all using it, must be participants in the work.*

Federativa ñe'ẽ."⁵ Ojeporavópe peteĩ ñe'ẽ añónte tetã ndekuaaitávape ġuarã niko ojehechagi, oñembogue ha ojehekovejopýma tekoeta oikóva ipype.

Amyesakã rire *teoría* ko'ã mba'e rehegua, mbykymi ahesa'ỹjota Brasil realida tuichaháicha.

3. Ñe'ẽ ñeisãmbyhy Brasil-pe

He'iháicha Faraco (2002, p. 13-14), Brasil, "[...] tuichakue he'i ijehe iñe'ẽpeteĩha, ha pépe ojejepyhy oñeñombaretevévarekopeteĩvandive."⁶ Ága katu, jepevéramo oñemboguata ñe'ẽ ñeisãmbyhy ipyka'íva, ojejopýva peteĩ tetã ijyvy, ijeikove oñondive, hembikuaa, etnia ha iñe'ẽhetáva, tetã *status* iñe'ẽpeteĩvaramo, oñemoñe'ẽngúva ha oñemokiriríva ayvueta opyrũha ára guive Europa-yguakuéra ijyvýpe, upéva upe realida añetehápe araka'eve ndojehúi, umi ypykue ñe'ẽ ha arandupy noñeme'ẽi ha ojetyvyro rupi aretemi guivéma ha heta hendáicha, jeyvéramo oñemomirĩramo jepe ichupekuéra, taha'e hetakuépe, imbaretakuépe ha, ko'ýte, herakuã guasukuépe.

Ymi ypykuéra ñe'ẽ javeve, ambue ayvu omoherakuãvu Pindorama ñe'ẽguéra yvotyty, heta umíva apytégui ogueruva'ekue umi tapicha ováva ko tetãme. Upéva kuápe ko'ága portugués año ojejapyhy Brasil ñe'ẽ teéramo, katu avei ojehechakuaa oĩha ambue ñe'ẽ. Upéicha rupi Brasil-pe ko'áğaramo ġuarã ojejuhu ñe'ẽ umi tapicha oñemboaparypýva ojegeruva'ekue África-gui pehẽngue, ojeporúva umi tenda ko'ã tapicha oikohápe; avei ñe'ẽ Europa-yguáva, ko'ýte yvývo ko tetãme, ogueruva'ekue tapicha ováva upe

5 Chete ambojere portugués-gui, ñe'ẽ ojehai'ypy haguépe: "A língua portuguesa é o idioma oficial da República Federativa do Brasil."

6 Chete ambojere portugués-gui, ñe'ẽ ojehai'ypy haguépe "[...] em geral, se reconhece como unilíngue, confundindo hegemonia com unicidade."

continente-gui; ojejuhu avei ambueve ñe'ẽ ojegerupyvéva ambue regiõgui ko yvy ape ári.

Oliveira he'i (2003, p. 7),

Brasil-pe niko ko'ağaita ojeporu amo 210 ñe'ẽ rupi. Ypykuéra oiporu amo 180 ñe'ẽ rup, oñehenóiva ko'apeguáva, umíva apytépe guarani, tikuna, yanomami, kaingáng hamba'e; umi tapicha aty ovapyvéva ko'ápe mba'éva ojejuhu amo 30 rupi, umíva oñehenóiva ambue tetãmeguaréva, ikatúva alemán, italiano, japonés, árabe ha polaco hamba'e. Umi ñe'ẽ oupyvéva África-gui, jepevéramo ojeguereko ichupekuéra omanomava'ekuéramo, oikove gueteri ñe'ẽ pokã pokã ambue ñe'ẽ retépype ha oikoveháicha oñondivekuéra tapicha oñemboaparypypyréva. Aipóramo, Pindorama iñe'ẽheta ha iñarandupyheta, ambue tetã ko yvy ape ariguáicha.⁷

Tekoeta ojejuhúva Pindorama-pe ohechauka añetehápe upéva hague ko tetã realida, jepevéramo oñeñomise yvyte guivo.

Freire he'i (2003), oğuahẽramo guare umi oñehenóivagui 'Yvóra Pyahu', umi Europa-ygua,— ha Brasil kásope umi Portugal-gua— ojejuhu hikuái tekoeta máramo oikuaa'ỹva hikuái upéramo, ha upémaramo, jahechápa omopyenda ohekáva hikuái, ha umi pa'ikuéra pytyvõme, ko'ýte umi jesuita ykekópe, ojapyhy mokõi ñe'ẽ tee año oúva tupígui omoñemongeta rekávo opaite ypykue retã, uimi oñehenóiva *Língua Geral Paulista (LGP)* — catellano-pe katu

7 Chete ambojere portugués-gui, ñe'ẽ ojehai'ypy haguépe: *No Brasil de hoje são falados por volta de 210 idiomas. As nações indígenas do país falam cerca de 180 línguas, chamadas de autóctones, como o guarani, o tikuna, o yanomami, o kaingáng; e as comunidades de descendentes de imigrantes, cerca de outras 30 línguas, chamadas de alóctones, como o alemão, o italiano o japonês, o árabe, o polonês. As línguas africanas, embora formalmente extintas, sobrevivem no léxico e em práticas sociais diversificadas dos descendentes dos antigos escravos. O Brasil é, portanto, como a maioria dos países do mundo, plurilíngue e multicultural.*

Lengua General Paulista, ha *Língua Geral Amazônica (LGA)* – castellano-pe Lengua General Amazónica.

Ndaha'úi Portugal año oisãbyhyva péicha ñe'ẽ, péicha ojehe rehe heta tetãme ko Abya Yala-pe. Alfaro-Lagorio he'i (2001, p. 29),

Umi ñe'ẽ ojejapyhyva'ekue 'tetã mba'évaramo', he'iséva umi ojeporúva Estado pyahúpe, oñepyrũ ojepyso ambuekuéra ári heta oñemba'apo rire Estado guive, umivarã ojeporu umi ñe'ẽ herakuãguasuvéva, ypykuéra mba'éva, umi oñehenóiva *Lenguas Generales*.⁸

Ojejopývo umíva umi ñe'ẽ ypykuéra retãme ñuarã niko hína ñe'ẽ ñeisãbyhy ha rape'apo ñepyrũmby tuicha mba'éva Brasil rekoasápe. Hetave umi ypykuéra oikovéva ko yvy ojasuru haguépe umi Europa-ygua, umi Lengua Geneneral ha Europa ñe'ẽ ha'eva'ekue pytagua ayvu, umi ypykuéra ndoikuaái rehe umíva umi ayvu. He'iháicha Rodrigues (2000), ñe'ẽita ojuhúva umi Portugal-gua oñuhãramóva ko yvýpe ohupyty amo 1.270 rupi, ha umívagui haimete 500 ojeporu yvy jepyso ko'áña ojekuaaáva Brasil Amazonía-pe.

Ojererekóvo tesa renondépe hetave tapicha ojasuru haguépe ha interés oguerékóva Europa-ygua Pindorama-pe, upe LGP oñemyasãi mbareteveva'ekue, ha, upévare, py'etereive portugués omohendague ichupe upe LGA renondépe. Upéicha rupi, ary 1823-pe, Portugal colonia-kuerakue oñembojoajupávo peteĩ Brasil-pe año, portugués ha'emava'ekue ayvu ojeporuvéva upe *franja costera*-pe, LGP rendaguépe. Áña katu, LGA

8 Chete ambojere portugués-gui, ñe'ẽ ojehai'ypy haguépe *As línguas que se constituíram como 'nacionais', na acepção correlata a Estados modernos, só desempenharam um papel hegemônico após uma série de estratégias políticas que incluíram o uso das mais importantes línguas, de base indígena, do ponto de vista demográfico, as chamadas Línguas Gerais.*

ojeporumeme gueteri amo sa'ary XVIII mbyte peve regiõ ko'áña ojekuaáva Brasil Amazonia-pe (Rodrigues, 1996).

Añetehápe niko ojeguerahávo ambue ypykuéra rekohápe oñeguenohêvo ijyvygui, upe LGA rehe oñemomba'e ypykuéra retã okañamava'ekuéva ichugui iñe'ẽ. Upéicha rupi, LGA ojapyhy iñe'ẽramo, ha ojapyhy hekorechauhaha pyahúramo. Upete guive, LGA, ojekuaaáva ñe'ẽngatúramo, ojeporuetemi yvate-kuarahyresêvo Brasil Amazona-pe, ko'ýte ysyry Negro regiõme.

Oñehesa'yjývo upe LGA situ año, ahechakuaa iñambueha upe *status* ogurekóva: a) ypykuéra ñe'ẽ ou mboyyve umi Europa-ygua, ha upéi oiko ichugui a) Lengua General, ha upéi katu oñuhã ch) ypykuéra ñe'ẽ oñeñotýva'ekue ambue hendáperamo, ñe'ẽngatúramo.

Jahechápa oñemopyenda hetã háicha Portugal Corona, ha ohenonde'a mba'e oukuaáva kurivévo, Pombal poguýpe, oñemboguata ñe'ẽ ñeisãbyhy ndekakuaáva, ha upevarã ojehekovejopy umi Lengua General ani ha'gua ojeporu ha ojejapyhy portugués añoite Pindorama ñe'ẽramo; heseae oñeñaongatuse oñembojoavykuépe pokatu umi Lengua General oiporuetemíva umi ypykuéra retã ha Europa ñe'ẽ, mbaretépe ojepysovahina, ohóva ohecha háicha Bobbio pokatu umi ñe'ẽ rehegua ha ndivegua, ko'ýte ojejesarekóvo pokatu político rehe. Upe mba'e ojehuva'ekue ipokakuetemiva'ekue ha upéicha rupi portugués añoite gueteri ñe'ẽ ojejapyhýva Brasil ñe'ẽ teéramo.

Ko'ã ñe'ẽ ñeisãbyhy ñemi rehe ñanemandu'ávo, ikatuete jajeporekajey Jernudd rehe, oñeñe'ẽvo *purismo* rehe ñe'ẽ ñeisãbyhýpe ojeikéramo tesaparápe, ojehecha jave ouhahína mba'e ojejapyhýva iñambuévaramo.

Ko'añaitéramo, he'iháicha Castellano Rodrigues (2022), Brasil-pe ojeporu 300 ñe'ẽ rasami. Portugués ha Libras ndive

– po ñe'ẽ Brasil-pegua, 274 hína ppykue mba'éva, amo 30 rupi ko'apeguáva ha avei umi ovava'ekue tetãme ñe'ẽ.

Ko'ã ñe'ẽ ojeporúva ohechauka ñe'ẽ ñeisãmbyhy ohekovejopýva ñe'ẽ oñemboguatáva Brasil-pe ymaite guive.

Ojererekóramo tesa renondépe umi pytaygua ñe'ẽ, yma colonia guive, ojejuhu ñe'ẽ ñeisãmbyhy rapykuere ohóva hesekuéra.

Ajesarekóta mba'e ojejapova'ekue ary 1809 guive, Portugal Familia Real ovaramoguare Brasil-pe, ani hağua ikuãchã hese Bonaparte Europa-pe. Oñemoheñói mbo'esyry ha, upéva ári, ojeheka mbo'ehára ombo'eva'erã francés ha inglés, Europa ñe'ẽ ojeporavóva ñe'ẽ oñeporombo'e hağua ko tetãme, ha upeva'erã oje'e hesekuéra herakuã guasuha ha tuicha mba'e política, *economía* ha ñemúme ġuara, ko'ýte inglés rehe oñeñe'ẽramo.

Jepevéramo upéicha, he'i Freitas (2011), ndaha'úi ko'ã ñe'ẽ año oñekuave'eva oñembo'e hağua. Ko tapicha katupyry he'i ary 1827-pe, techapyrãramo, *Jornal do Comercio* omyasãi marandu oñekuave'eha oñembo'évo latín, inglés, francés ha español Collegio Inglez-pe, mbo'ehao opytáva Río de Janeiro-pe, Brasil Imperio upéramo guare tavusu.

Prado (1996) he'i upe ary 1837-pe Colegio Pedro II, mbo'ehao mitãrusúpe Estado popegua techapyrãramo ojerekóva Brasil-pe, oñembo'e hague latín, griego, francés ha inglés. Ary 1854-pe avei oñembo'e alemán ha italiano upéva upe mbo'ehaópe. Martínez-Cachero Laseca (2008) he'i oñembo'e hague upépe aty 1919-pe año.

Ojererekóvo tesa renondépe ko'ã marandu, jepevéramo oñembo'ememe ha ojepysohague ñe'ẽnguéra ñembo'e Brasil-pe, upe *modelo* oñemboguatava'ekue Colegio Pedro II-pe upéramo umi poguasú Brasil-pegua ñemoñarépe ġuarãnte hague.

1930 guive, ñe'ẽ ñeisãmbyhy omombaretetereíva tetã rayuhu poguýpe, heta mba'e oñemboguata. Umi mba'e oñemboguatáva ryepýpe, oñemboty mbo'ehao oñemoheñói ha oipeva'ekuehína hokẽ umi tapicha ouvakue ambue tatãgui atýpe ġuarã, ha noñembo'evéi pytaygua ñe'ẽ mitã ohupyty'ýva gueteri 14 ary; opa ko'áva ojejapo oñemokangy rekávo ñehekombo'e mokõi ñe'eme ha oñemombarete rekávo ndaje tetã arandupy. Aiporujey Faraco (2002, pp. 13-14) ñe'ẽ he'ívo Brasil, “[...] tuichaháicha, ojehecha iñe'ẽpeteña, ojapyhývo peteicha imbaretevéva reko ipeteiva ndive.”⁹

Ojejesarekóvo pytaygua ñe'ẽ ñembo'e umi mbo'ehao *Estado* popeguávape, Dallabrida (2009) oñekuave'ehague francés ha michĩmive inglés, alemán halatín, mitãrusukuéra ñehekombo'épe ae.

Upe ñe'ẽ ñeisãmbyty *nacionalismo* ári oñemboguatáva oñemongu'e ojehecha rehe heta ñe'ẽ ojeporuha ko tetã jepysokue javeve, ko'ýte ojejapo rire upe *Recenseamento Geral do Brasil (1º jasyporundy 1940-pe)*, ohechaukáva ojejuhu tetãygua oiporu'ýva portugués oñomogeta rekávo hogapýpe ýramo ndaikatuiha oiporu hekópe ko Brasil 'retã ñe'ẽ' brasileña. (IBGE, 1940). Péicha ojehechauka Brasil-pe oñeñepia'ãhague ojejúvo ojejopýva peteĩ ñe'ẽ jeporúnte, ha oñemomirĩ ambuekuéra ojeporúva ijyvype.

Ha katu, jepevéramo oñemboguata ñe'ẽ ñeisãmbyhy oporojurumboty ha oporojopýva, Brasil-pe heta ñe'ẽ ijayvuhague ipe ha ipukukue javeve. Umi censo tapicha retapykue ojeipapa hağua ojejapóva ojejúvo yma imperio ára guive, heta tapicha ovapyréva ko tetãme ha ppykuéra retã ohechauka añetehápe ko heta ñe'ẽ, etnia ha

9 Tojehecha jesarekorã 6.

arandupy ohechauhague Brasil arandupy tee (Teixeira, 2014).

Upe década rire tuicha iñambue ñe'ẽ ñeisãbyhy. Ojejesarekóramo pytaygua ñe'ẽ rehe, mitãnguéra mbo'ehaópe ojegueroike latín, francés ha inglés; mitãrusukuéra mbo'ehaópe katu inglés, francés, castellano, latín ha griego. Hetakuépe opaite aravo ojeporúva mbo'ehaópe oñeme'ẽ 20% umi ñe'ẽ oñembo'e haḡua. Upéicha rupi, Leffa (1999) he'i 1940 ha 1950 *década* oñemboguatáramo guare upe *Reforma Capanema* oñehenóiva oñemombarete hague pytaygua ñe'ẽ ñembo'e mbo'ehaoha rehe

Oñemboguatave upe rire pytaygua ñe'ẽ ñembo'e mbo'ehaokuérape, ñe'ẽ ñeisãbyhyramo, katu sa'ivéma, yma léi guasu oñemboajeva'ekue tenondevévope ndojepokói ñe'ẽ ñembo'e rehe, ha oñembohasa upe ñembo'erã federación-gui umi regiõ ha *provincia* rekuáipe. Oñemombarete rekávo ko'ã mba'e, ñe'ẽ rape'apo kuápe, Brasil-pe oñemoheñói umi Ley de Directivas y Bases para la Educación Nacional – oñehenóiva *LDB*, oñemohenda'imihápe ñe'ẽ ñembo'e mbo'ehaokuérape.

Amboty rekávo ko tembiasakue arojeráva, ahaiguyse ypykuéra ñe'ẽ ojehechakuaa hague Brasil leikuérape. Léi Guasu ary 1988-pe (Brasil, 1988) guare guive, techapyrãramo, Artículo 210, §2º-pe omanda: “Mitãnguéra mbo'ehaópe oñembo'éta portugués-pe ha ypykuéra retã katu oiporukuaa iñe'ẽ tee ha oñembo'ekuaa ha'ekuéra ojavokuaaháicha.”¹⁰ Jepevéramo oñemoañete ko derecho, añetehápe ahechakuaa tekotevẽha ojuhape'apo heta, umi política oñemoañete haḡua.

10 Chete ambojere portugués-gui, ñe'ẽ ojehai'yyp haguépe: “O ensino fundamental regular será ministrado em língua portuguesa, assegurada às comunidades indígenas também a utilização de suas línguas maternas e processos próprios de aprendizagem.”

4. Oñemobu'ã rekávo

Oje'éma haguéicha ñepyrũmbýpe, mba'eporandu omomyiva'ekue ojerojerávo ko jahaipy hína: mba'épa ogueru tekoeta ko tetãmeguápe ñe'ẽ ñeisãbyhy oñemboguatáva ymaite guive ipype.

Ajepovyvy rire tekoasa rehe, vaicha chéve hesakã porã yma *colonia* ára guive ñe'ẽ ñeisãbyhy oñemboguatáva Brasil-pe ohechauka mba'éichapa ojeporu pokatu, omoañetéva Bobbio rembihecha.

Peteĩ henda guivo, Estado oisãbyhy ñe'ẽ oporohekovejopýva, jeyvéramo ohechagíva tekoeta ojejuhúva ko tetãme; ambue ára pa'ũme katu oho mombyryvéntema, ha ojehekovejopy umi tekoeta, oñeñeha'ã ojejurumboty tapicha aty, ñe'ẽ ha arandupy, ha péva ojokupyty Calvet rembihecha Estado ñe'ẽ ñe'ẽisãbyhy rehegua. Ko'ã mba'ekue rehe, heta ñe'ẽ oñembogue ha portugués añoite ojejapyhy teta ñe'ẽ tee yma colonia aja ha péva omopyenda ha omombarete tekuái ko'aḡaguáva.

Ambue henda guivo, jahechákuri mba'éichapa tetãyguakuéra yvy guivo ojetyvyro ha oñeha'ã iñe'ẽnguéra ko'ẽ pyahurã rehe, Estado oiporu rehe ipokatu omokirirívo ichupekuéra, ha umi ñepi'ã reheae ñe'ẽ ha arandupy ombojeguáva ko tetã arandupy oikove gueteri, ojejapyhykuaáva techapyrãramo glotopolítica rehe oñeñe'ẽvo.

Aykekohávo glotopolítica, rasaite aipota opa mba'e ojehechakava'ekue ko jehaipýpe toipytyvõ ha toporojepy'amongeta Brasil-pe glotopolítica rehe, ha, upéichante avei, Latinoamérica-pe ojuhuvahína rehe.

Aranduka porupyre

- Alfaro-Lagorio, Maria Aurora Consuelo (2001). As políticas linguísticas e as línguas ameríndias. *Revista LIAMES*. Campinas, SP: UNICAMP/IEL, Setor de Publicações, Primavera.
- Amorós-Negre, Carla (2008). Diferentes perspectivas en torno a la planificación lingüística. *Actas del XXXVII Simposio Internacional de la Sociedad Española de Lingüística (SEL)*, editadas por Inés Olza Moreno, Manuel Casado Velarde y Ramón González Ruiz, Departamento de Lingüística hispánica y Lenguas modernas. Pamplona, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra.
- Arnoux, Elvira Narvaja de (2011). *La agenda glotopolítica contemporánea: hacia la integración sudamericana*. Disponible en: <<http://pt.scribd.com/doc/7030207/ARNOUX-Reflexiones-Glotopoliticas-en-Torno-a-La-Integracion-Sudamericana>>. Acceso: 10 abr. 2020.
- Bobbio, Norberto (2000). *Teoria geral da política: a filosofia política e as lições dos clássicos*. Rio de Janeiro: Editora Campus.
- Brasil (1988). [Constituição da República Federativa do Brasil de 1988 (1988)]. Disponible en: <https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm>. Acceso: 10 dic. 2022.
- Brasil (1999). [Projeto de Lei nº 1.676 (1999)]. Disponible en: <<http://imagem.camara.gov.br/Imagem/d/pdf/DCD04NOV1999.pdf#page=106>>. Acceso: 10 dic. 2022.
- Calvet, Luis-Jean (2007). *As políticas lingüísticas*. São Paulo: Parábola Editorial/IPOL.
- Dallabrida, Norberto (2009). A Reforma Francisco Campos e a modernização nacionalizada do ensino secundário. *Educação*. v. 32, n. 2, Porto Alegre, mai./ago., pp. 185-191.
- Faraco, Carlos Alberto (2002). Questões de política de língua no Brasil: problemas e implicações. *Educar em Revista*. n. 20, pp. 13-22.
- Ferreira, Cecília (2010). Política linguística e sociolingüística na América Latina: o contato das línguas portuguesa e espanhola em regiões fronteiriças Brasil/Uruguai. *Anais do I Congresso Internacional de Professores de Línguas Oficiais do MERCOSUL e I Encontro Internacional de Associações de Professores de Línguas Oficiais do MERCOSUL: línguas, sistemas escolares e integração regional*. Foz do Iguaçu, Brasil.
- Freire, José Ribamar Bessa (2003). *Da Língua Geral ao Português: para uma história dos usos sociais das línguas na Amazônia*. Tese de Doutorado em Literatura Comparada apresentada ao Programa de Pós-Graduação em Letras da Universidade Estadual do Rio de Janeiro, Rio de Janeiro: UERJ.
- Freitas, Luciana Maria Almeida de (2011). Entre lembranças e esquecimentos: relato memorístico sobre o ensino de Espanhol no Rio de Janeiro. *Hispanista*. v. XII. n. 46. jul./ago./set.
- Guespin, Louis, & Marcellesi, Jean-Baptiste (1986). Pour la glotopolitique. *Langages*. n. 83. pp. 5-34.
- Hamel, Rainer Enrique (1993). Políticas y planificación del lenguaje: una introducción. Políticas del lenguaje en América Latina. *Revista Iztapalapa* 29, año 13. 5-39.
- Haugen, Einar (1959). Planning for a standard language in modern Norway. *Anthropological Linguistics*, p. 8-21.
- IBGE (1940). *Recenseamento Geral do Brasil (1º de Setembro de 1940)*. Disponible en: <https://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/instrumentos_de_coleta/doc0018.pdf>. Acceso: 10 dic. 2022.
- Jernudd, Björn Holge (1989). The politics of language purism. *Contributions to the Sociology of Language*. Fishman, Joshua A. (org.). Berlin, Germany/New York/USA: Mouton de Gruyter.
- Kloss, Heinz (1969). *Research possibilities on group bilingualism: a report*. Quebec: International Center for Research on Bilingualism.
- Lagares, Xoán Carlos (2021). Uma leitura da “Defesa da Glotopolítica”. *Glotopolítica e práticas de linguagem*.

- Savedra, Mônica Maria Guimarães et al. (orgs). Niterói: Eduff.
- Leffa, Vilson Jose (1999). O ensino de línguas estrangeiras no contexto nacional. *Contexturas*. APLIESP, n. 4, p. 13-24.
- Mackey, William Francis (1976). *Bilinguisme et contact des langues*. Paris: Klincksieck.
- Martel, Angeline (2002). Politique linguistique, valeurs sociales et sciences: réflexions dans le cadre de la politique québécoise. *International Journal of the Sociology of Language*, n. 58, pp. 183 – 209.
- Martínez-Cachero Laseca, Álvaro (2008). *O ensino do espanhol no sistema educativo brasileiro*. Brasília: Thesaurus. (Colección Orellana, 19).
- Moreno Fernández, Francisco (2012). *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*. 4. ed. 5. reimpr. Barcelona/España: Ariel Letras.
- Oliveira, Gilvan Müller de (2003). As línguas brasileiras e os direitos linguísticos. *Declaração Universal dos Direitos Linguísticos: novas perspectivas em política linguística*. Oliveira, Gilvan Müller de (org.). Campinas, SP: Mercado das Letras, Associação de Leitura do Brasil; Florianópolis, SC: IPOL.
- ONU (1996). Declaração Universal dos Direitos Linguísticos. Disponible en: <http://www.dhnet.org.br/direitos/deconu/a_pdf/dec_universal_direitos_linguisticos.pdf>. Acceso: 10 dic. 2022.
- Prado, Ceres Leite (1996). Línguas estrangeiras na escola? *Presença pedagógica*. v. 2, n. 10.
- Rodrigues, Aryon Dall'Igna (1996). As Línguas Gerais Sul-americanas. *Papia, revista de crioulos de base ibérica*. v. 4 (2). Brasília, DF: Thesaurus Editora/UnB.
- Rodrigues, Aryon Dall'Igna (2000). Panorama das Línguas Indígenas da Amazônia. *As línguas amazônicas hoje*. Queixalós, Francisco, & Renault-Lescure, Odile (orgs). São Paulo: IRD/ISA/MPEG, pp. 15-28.
- Rodrigues, Fernanda dos Santos Castetano (2022). *Políticas linguísticas no Brasil*. Curso virtual de formação em Políticas Linguísticas em contexto de tríplice fronteira. Foz do Iguaçu: UNILA. Disponible en: <<https://www.facebook.com/yvymaraeypy/videos/1961920094010951>>. Acceso: 10 dic. 2022.
- Rubin, Joan, & Jernudd, Björn Holge (1971). *Can language be planned?* Honolulu, USA: East-West Center and University of Hawaii Press.
- Tauli, Valter (1974). El planeamiento del lenguaje. *La sociolingüística actual*. México: UNAM, pp. 246-247.
- Teixeira, Wagner Barros (2014). *Presença e funções do espanhol no Alto Rio Negro/AM: considerações políticas e históricas*. 355f. (Tese de Doutorado apresentada à coordenação do Programa de Doutorado em Letras Neolatinas) – Faculdade de Letras, Universidade Federal do Rio de Janeiro, Rio de Janeiro.